

Bartoněk, Antonín

Možnosti a meze starořecké dialektologie

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. E, Řada archeologicko-klasická. 1986, vol. 35, iss. E31, pp. 139-157

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/109716>

Access Date: 22. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

ANTONÍN BARTONĚK

MOŽNOSTI A MEZE STAROŘECKÉ DIALEKTOLOGIE

A. ČASOVÉ A PROSTOROVÉ VYMEZENÍ TÉMATU

1. Časové vymezení pojmů prehistorický a protohistorický

Prehistorií řeckého jazyka míníme období, kdy již předkové Řeků existovali jako zvláštní, oddělená ie. skupina, ale pro jejich jazyk nebylo ještě písemných záznamů; protohistorie je pak v našem pojetí vývojová fáze, která na předchozí období navazuje a je již dokumentována jistým, třebaž zatím poměrně nedostatečným písemným materiálem.¹

Současné pojetí rané řečtiny pokládá za vyvrácenou Pisaniho hypotézu o třech ie. zdrojích řeckého jazyka, íonsko-anatólském, aiolsko-thrácko-oskouberském a dórsko-illyrském²; počítá naopak s předky starých Řeků jako s poměrně jednotnou ie. skupinou, jež se přistěhovala do jihobalkánského prostoru někdy mezi léty 2200 až 2000 př. n. l. Do jaké míry lze uznávat jednotnou protořečtinu i před tímto časovým obdobím, to se zatím zcela vymyká našim zjišťovacím možnostem. Naproti tomu nejpозději po roce 2000 př. n. l. lze již v helladském prostoru uznávat existenci indoevropského obyvatelstva, které je možno označovat jako Protořecky, a toto datum je také pro nás termínem, od něhož mají úvahy o řecké jazykové prehistorii reálnější charakter.

Pokud jde o časové rozpětí protohistorického období staré řečtiny, je jeho stanovení méně jednoznačné. Ve 14.—13. stol. př. n. l. máme starou řečtinu zachycovanou slabičným lineárním písmem B, po rozpadu mykénské civilizace následují tzv. temná staletí, která jsou téměř úplně bez písemných záznamů (jedinou výjimkou je ojedinělý doklad z Kypru, psaný tamním slabičným písmem z konce 11. stol. př. n. l.), až se kolem r. 725 objevují první nápisy v řecké hláskové abecedě, doložené ovšem zatím pouze v některých částech řeckého světa. I přes tyto dlouhé přeryvy v dokumen-

¹ Obecně k problematice Bartoněk 1961, 1966, 1972, Coleman 1964, Duhoux 1983 aj.

² Pisani zvl. 1955, 1956; viz i Bartoněk 1966.

taci pokládáme celou vývojovou epochu zhruba od r. 1400 za protohistorickou, neboť na základě lingvistické konfrontace alfabetickeých řeckých dialektů z 1. tis. př. n. l. s mykénskou řečtinou ze 14.—13. stol. jsme dnes schopni poměrně dobře rekonstruovat řecký jazykový vývoj i v „temných stoletích“.

Při stanovení dolní hranice řecké jazykové protohistorie se na první pohled nabízí jako jistý předěl hranice mezi tzv. archaickým a klasickým obdobím ve vývoji řecké kultury, tj. přibližně časová mez kolem r. 500 př. n. l. V této době máme už téměř všechny řecké dialekty písemně doloženy (viz str. 149), nejsou ovšem zatím ještě plně dokumentovány dostatečně bohatým jazykovým materiálem. Nadto i při periodizaci řecké literatury klademe zpravidla předěl mezi oběma obdobími o něco níže, protože celá řada autorů činných kolem poloviny 5. stol. př. n. l. patří ještě spíše do archaického období.

Především však teprve na samém konci 5. století př. n. l. je rozmanitost místních alfabet jednotlivých řeckých krajín poměrně rychle vystřídána všeobecným přejímáním íonské abecedy z maloasijské oblasti, takže teprve od této doby je možno s plnou mírou jistoty bezpečně srovnávat jazykovou podobu různých řeckých dialektů. Zhruba v téže době se už zároveň začínají výrazněji projevovat integrační tendence v řeckém jazykovém světě, navozené během 5. stol. př. n. l. intenzívními integračními politickými tendencemi po řeckoperských válkách, a to v rámci jak athénsky orientovaného délského spolku, tak i lakónsky orientovaného spolku peloponnéského. Tím se tedy jazykové poměry v 5. stol. př. n. l. ocitají při dolní mezi našeho zájmu o prehistorii a protohistorii staré řečtiny — jakožto v jazykovém období, jímž končí první, předhistorická a protohistorická fáze ve vývoji řeckého jazyka; v jejím průběhu se řečtina dostala do stadia své maximální nářeční diferenciacie a na počátek tendencí k jazykové integraci, které se měly stát určující silou ve fázi následující. Takto se nám jeví z hlediska globální časové perspektivy vývoj staré řečtiny jakoby rozdělen do dvou hlavních etap:

a) Fáze *diferenciační*, zahrnující starou řečtinu předmykénskou, mykénskou i pomykénskou z doby temných staletí a z období raného alfabetickeého vývoje, kdy diferenciací tendence převažovaly nad integračními; toto období končí zhruba v 5. stol. př. n. l., kdy řecký jazyk nabyl podoby maximálně diferencované, a v attickém dialektu přitom natolik vybroušené a kulturně-politicky reprezentativní, že na jeho podkladě vznikla attickeá verze starořečtiny, jež se stala napříště hlavní představitelkou spisovného starořeckého jazyka a východiskem veškerých dalších jazykových perspektiv. Přitom se pod touto spisovnou attickétinou hlásily už od 6. stol. př. n. l. ke slovu progresívní jazykové tendence, které předznamenávaly vývoj v příštím období.

b) Fáze *integroující*, vycházející z mnohonářeční rozmanitosti předcházejícího období a charakterizovaná nejen stále více silícími integračními tendencemi, které se v plné míře uplatnily po ovládnutí celého Blízkého východu řecko-makedonskými dobyvateli, ale zároveň i komplexem jazykových změn, jež vedly ve stoletích kolem počátku n. l. k radikální přestavbě starořeckého hláskoslovného systému a předznamenaly jeho vývoj do řečtiny byzantské.

2. Prostorové vymezení pojmu řecký svět

Prostorové vymezení řeckého světa se měnilo v závislosti na čase: Během středně helladského období (MH: 2000—1550) a raného období pozdně helladského či mykénského (LH: 1550—1400) se sídliště řecky mluvícího obyvatelstva postupně rozprostřela po značné části řecké pevniny (aniž ovšem stačila plně vstřebat starší, předřecké obyvatelstvo) a od 15. stol. př. n. l. se pak začínala šířit i do egejské ostrovní oblasti. Hlavními pevninskými krajinami, v nichž v té době předpokládáme sídla raného řeckého obyvatelstva, jsou Thessalie, Boiótie, Attika a postupně celý Peloponnésos; z ostrovů jeví již před rokem 1400 př. n. l. stopy řecké přítomnosti, jak se zdá, např. Keós, Mélos, Rhodos, Kréta — a k nim se připojuje i Míléos na západním maloasijském pobřeží. Přímé důkazy pro toto tvrzení pochopitelně neexistují, protože v uvedených krajinách chybějí z oněch raných dob jakékoli řecké písemné památky. Na řeckou přítomnost však můžeme usuzovat z kontinuity tamních archeologických nálezů jak z doby před rokem 1400, tak i ve vrstvách ze 14.—13. stol. př. n. l., jejichž řecký charakter je v klíčových krajinách helladsko-egejského světa dosvědčován používáním mykénského dialektu staré řečtiny, skrývajících se pod tzv. lineárním písmem B.

V pozdním mykénském období (LH: 1400—1100) — přesněji s omezením na časové rozmezí 1400—1200 — máme již tedy řecký ráz celé řady tehdejších politických a hospodářských center, a tím zřejmě i mykénské civilizace jako celku, bezpečně dosvědčen. Lineární písmo B je ve 2. polovině 13. stol. př. n. l. doloženo v Boiótii (Théby, Orchomenos, Kreusis), v Attice (Eleusis), v Argolidě (Mykény, Tírýns), v Messénii (Pylos) a kolem r. 1400 (či podle novějších názorů spíše v časovém rozpětí let 1350 až 1200) i na Krétě, a to jednak v Knóssu, jednak v západokrétské Kydónii-Chanii. Vzhledem k nepochybné etnické souvislosti archeologických nálezů z těchto míst s paralelními archeologickými projevy v ostatních helladsko-egejských lokalitách mykénské civilizace lze pro tuto dobu pokládat za osídlené řeckým obyvatelstvem prakticky celé pevninské Řecko od jižního Peloponnésu až do Thessalie na severovýchodě a Aitólie na severozápadě. K tomu navíc přistupoval stále větší počet ostrovů, a to nejenom těch, které k řecké pevnině těsně přiléhají buď v Egejském nebo v Iónském moři, nýbrž i v některých podstatně vzdálenějších oblastech, dále celá řada lokalit na západním pobřeží Malé Asie, první řecká sídliště na Kypru, a snad i na jihomaloasijském a sýrsko-palestinském pobřeží, stejně jako některá místa v jižní Itálii.

K dalšímu geografickému rozšíření pojmu řecký svět dochází za tzv. temných staletí po pádu mykénské civilizace (1200/1100—800). Na jejich počátku ještě pokračuje helénizace Kypru vlnami dalších příchozích a v souvislosti s tlakem Dóřů z helladského severozápadu se kolem přelomu 2. a 1. tisíciletí př. n. l. uskutečňuje masová migrace z helladské pevniny na egejské ostrovy a západní pobřeží Malé Asie. Tím se řecký etnický živel stává převládajícím činitelem v celé ostrovní Egeidě a na přilehlém maloasijském pobřeží.

Od začátku 8. stol. př. n. l. dochází pak během tzv. archaického období k další teritoriální expanzi řecky mluvícího obyvatelstva za tzv. velké

řecké kolonizace. V jejím rámci se zhruba do roku 450 př. n. l. rozšířil řecký jazyk téměř po celém středomořském a černomořském světě, a to postupně do těchto oblastí:

a) 8. stol.: ojedinelé lokality na jižním maloasijském pobřeží a v Sýrii; vstup Helléspontem (Dardanelami) do Propontidy (Marmarského moře) a k Bosporu; poloostrov Chalkidiké v severní Egeidě; přístupy z Iónského moře do Jadranu; východní sicilské pobřeží; jihovýchodní pobřeží italské pevniny; pobřeží Neapolského zálivu.

b) 7. stol.: další místa na jihomaloasijském pobřeží a na pobřeží Helléspontu, Propontidy, Bosporu; základní síť osad na černomořském pobřeží; thrácké pobřeží v severní Egeidě; další místa na balkánském pobřeží Iónského a Jaderského moře, a rovněž na Sicílii i na jihoitalské pevnině.

c) 6./5. stol.: další místa ve všech shora uvedených oblastech; ligurské pobřeží Gallie a Ibérie; ojedinelé lokality na Korsice a Sardinii.

B. PRAMENY INFORMACÍ O STARÉ ŘEČTINĚ

1. Přímá svědectví (zachované starořecké texty)

1a) Nápisné texty psané slabičným lineárním písmem B (mykénská řečtina):

Jde o texty z rozpětí let 1400—1200 (resp. 1350—1200) př. n. l. z Kréty, Peloponnésu a středního Řecka v počtu asi 5000 dokladů, zčásti velmi fragmentárních; 40 % textů neobsahuje více než dva slabičné znaky. Jde buď o inventární seznamy a záznamy z mykénských palácových archivů (Knóssos, Pylos, Mykény, Tíryns, Théby) nebo o krátké nápisy na vázách (Knóssos, Kydónia-Chania, Pylos, Mykény, Tíryns, Eleusis, Théby, Kreusis, Orchomenos), zejména z dokladů prvního typu lze však vyvodit dosti rozsáhlé lingvistické závěry o charakteru řečtiny doby mykénské. Na základě konfrontace mykénské řečtiny s řečtinou klasickou lze si pak učinit i jistý obraz o jazykovém vývoji v době mezi r. 1200 a počátkem alfabetického doložení staré řečtiny kolem r. 725. Nevýhody: slabičné písmo zachycuje mykénskou řečtinu dosti nepřesně; texty mají jednostranný, administrativně orientovaný ráz a jejich jazyk působí dojmem integrovaného interdialektu palácových středisek, nadto ještě nivelizovaného do podoby více méně jednotného jazyka administrativních záznamů; jazyk textů neposkytuje tedy přesnou výpověď o tom či onom místním dialektu (pravděpodobně se za jejich podobou vývojově opožďoval a nevypovídá už vůbec nic o řeckých nářečích z ostatních krajín tehdejšího řeckého světa, zvláště z oblastí na helladském severovýchodě (Thessalie) a severozápadě (Dórové).

1b) Nápisné texty v slabičném písmu kyperském:

Nejstarším řecky psaným dokladem z Kypru je zmíněný již krátký slabičný nápis na kovovém přemětu z konce 11. stol. př. n. l., všechny ostatní řecké nápisy psané kyperským slabičným písmem pocházejí až z 8.—3. stol. př. n. l., tj. z doby současné s používáním abecety v ostatním řeckém světě. Doklady slabičného písma pocházejí z různých míst na Kypru; při-

tom z celkového počtu asi 700 textů je jich kolem 30 psáno v neřeckém jazyce neznámé proveniencí. Nevýhoda: i kyperské slabičné písmo obráží dosti nepřesné hláskové rysy řeckého jazyka (avšak přesněji než lineární písmo B). Nápisys jsou obsahově dosti rozmanité, nejdelší z nich pochází z doby kolem r. 450 př. n. l.

1c) Texty psané v řeckém hláskovém písmě (alfabetě):

Nejstarší nápisné texty v řecké abecedě pocházejí z doby kolem r. 725 př. n. l., zpočátku jsou ojedinělé a většinou velmi krátké, ale postupně jich přibývá a v průměru se prodlužuje jejich délka. Většina řeckých krajin je nápisně doložena teprve od 7., resp. 6. stol. př. n. l. Nevýhody: jistá obsahová jednostrannost nápisů, zejména v některých dialektech; tendence k integraci jazyka kolem poloviny 1. tisíciletí př. n. l. a k vzniku nadnářečních útvarů (interdialektů); nejasnosti hláskoslovného rázu, vyplývající z nejednotnosti místních abeced před koncem 5. stol. př. n. l.; opožděování grafiky za skutečným jazykovým vývojem na nápisech oficiálního charakteru aj.

Řecky psané literární texty počínají Homérem (8. stol. př. n. l.) a pokračují v 7. a 6. stol. př. n. l. pohomérskou epikou (hymny, *Batrachomyomachia*, *Hésiodos*), lyrikou monódičkou a zčásti již i chórickou; dochovaná próza se zatím omezuje jen na fragmentární doklady. Její podíl se zvyšuje teprve v 5. stol. př. n. l. (*Hérodotos*), ale ještě i tehdy zůstává v pozadí za zachovanou produkcí veršovaných literárních druhů (sborová lyrika a drama). Teprve kolem přelomu 5. a 4. stol. př. n. l. se výrazněji rozvíjí attická próza, její plný rozmach spadá však již do 4. stol. př. n. l., tj. do období mimo hranice našeho zájmu. Nevýhody jazykového doložení literárních pramenů: přílišná fixace spisovného jazyka, zakrývající dále probíhající jazykový vývoj (zvl. v oblasti hláskoslovné); vznik literárních dialektů a zejména více či méně smíšený charakter jazyka v některých literárních druzích (epická iónština, aiolština monódičké lyriky, dórština sborové lyriky a sborových zpěvů tragédií, pestrá iónština *hérodotovské* prózy, attičtina dialogů v tragédii aj.); dlouhé časové rozpětí mezi vznikem literárního díla a jeho dochovaným rukopisným doložením.

2. Svědectví starověkých pramenů o jazykových skutečnostech

2a) Svědectví řeckých autorů:

Svědectví řeckých autorů bývají v podstatě dvojího druhu. Zejména v dílech historického zaměření, ale porůznu i v jiných narrativních literárních druzích, se často setkáváme s více či méně příležitostnými nepřímými informacemi o jazykových poměrech v určité oblasti nebo o jiných jazykových skutečnostech. Tento zájem autorů mívá často pouze okrajový charakter a jeho informativní hodnota nebývá vždy spolehlivá. Mezi údaje uvedeného typu patří známé Homérovo trojverší z *Od. XIX, 177* o složitosti jazykových poměrů na Krétě v době údajného *Odyseova* bloudění; v textu se mimo jiné mluví o *Dórech*, ti se však přistěhovali na Krétu teprve asi sto let po skončení trojské války (cca 1100 př. n. l.), a tak se zřejmě v Homérovi odráží situace teprve z pozdější doby. Anebo *Hérodotova*

informace (I, 142), podle níž se jazyk dvanácti iónských městských států (počítaje v to i ostrovy Samos a Chios) členil do čtyř nářečí, nachází v nápisné dokumentaci maloasijské iónštiny pouze velmi nedostatečnou oporu. Názny jisté odchylnosti jeví jen nápisy z Erythrai a z Chiu, naproti tomu mezi oblastí milétskou, efeskou a samskou nenalzáme na nápisech stopy zřetelných diferencí. Šlo asi o nářeční rozdíly, které se snad ještě za Hérodotovy doby udržovaly v hovorové řeči prostých lidových mluvčích, ale ve vyšším hovorovém stylu byly již zřejmě setřeny pod integrujícím vlivem obecné maloasijské iónštiny, již jsou zachované nápisy vesměs psány. Dostí nepřesné jsou i Strabónovy informace o členění řeckých dialektů (VIII, 1, 2, p. 333), jak o tom ještě bude řeč.

Druhý typ informací je přímější a zahrnuje konkrétní jazykové informace o tom či onom místním dialektu buď ve formě glos nebo podobných jazykových údajů u gramatiků a slovníkářů (např. u Hésychia) anebo v podobě konkrétních slov, obrátů a celých pasáží, vkládaných do úst jednajícím osobám v dramatech (zvl. v Aristofanových komediích).

2b) Svědectví neřeckých pramenů:

Sem patří zejména dvě svědectví o době mykénské, jež sice neobsahují přímé informace o rané řečtině, ale podávají cenné informace o rané řecké podobě některých vlastních jmen osobních nebo místních.

α) *Chetitské záznamy z Boghazköy o říši Achchijawá* (14.—13. stol. př. n. l.).³

Jde o texty, v nichž je řeč o říši, která zřejmě ležela někde ve Středomoří nebo Egejském moři mimo maloasijskou pevninu a jejíž vztahy k chetitské říši byly občas přátelské, jindy napjaté. Jméno bývá mnoha badateli spojováno s řec. ethnikem *Achaiwoi*, *Achaioi* „Achajové“ a říše bývá umísťována nejčastěji na ostrov Rhodos a pokládána za jedno z achajských království doby mykénské. Pro dějiny řeckého jazyka mají význam některá vlastní jména, která i ve své chetitské podobě nacházejí poměrně dobré paralely v řecké onomastice a toponymice (mimo jiné i v textech psaných lineárním písmem B, které pocházejí zhruba ze stejného časového období).

Nejspolehlivější paralely:

Ch: Achchijawá, Achchijá	Ř: Achaiwá > Achaiá
Millawanda, Milawata	Milawatos > Milátos > Milétos
Lazpaš	Lesbos
Taruiša	Troisá > Troiá
Aššuwa	Aswiá > Asiá
Wiluša, Wilušija	Wilion > Ilion
(osobní jména)	
Attariššijaš	Atreus
Alakšanduš	Alexandros
Tawagalawa	Etewoklewés > Eteoklés

³ Forrer 1924; viz i Bartoněk 1963.

β) *Egyptský seznam egejských toponym z chrámu mrtvých faraóna Amenhotepa III. v egyptských Thébách (14. stol. př. n. l.)*.⁴

Seznam toponym se objevuje v širší souvislosti výčtu Amenhotepových činů, kde se mimo jiné hovoří i o tzv. „národech uprostřed moře“. Text obsahuje 13 toponym, uvedených egyptskými výrazy Ka-f-tú a Ta-na-ju, známými i z jiných egyptských pramenů. Výraz Ka-f-tú (přepisovaný i jako Keftiu) je celkem obecně pokládán za egyptské označení Kréty (srov. i biblické Kaptor) a Ta-na-ju bývá spojováno s řeckým ethnikem Danaoi, jež slouží u Homéra jakožto společné označení pro všechny Řeky bojující proti Tróji — vedle výrazu *Achaiói* „Achajové“. V řecké mytologii bývá toto ethnikum odvozováno od mytického krále Danaa, který uprchl z Egypta (nebo Libye) před svým bratrem Aigyptem na Peloponnesos a stal se králem v městě Argu. Tato zajímavá shoda mezi údajným severoafrickým Danaovým původem a několikerymi doklady ethnika Ta-na-ju, Ta-na-ja apod. v egyptských textech ze 14.—13. stol. př. n. l. vedla určitou část badatelské veřejnosti k závěru, že tento výraz na Amenhotepově nápisu označuje v protikladu ke Krétě pevninskou oblast mykénských Řeků, tj. buď Peloponnesos anebo vůbec celý komplex jihobalkánské („helladské“) pevniny. Toponyma, která v seznamu za oběma slovy následují, jsou většinou v jiných egyptských textech nedoložená a jejich hlásková podoba nachází překvapivé paralely v místních jménech na Krétě nebo na řecké pevnině. Jsou na nápisě seřazena v určitém, zřejmě topograficky motivovaném pořádku, takže někteří badatelé dokonce vyslovili názor, že jde o jakýsi námořní itinerář. V každém případě uvedený seznam svědčí o značně širokém akčním radiu egejského civilizačního okruhu, jehož reprezentanty byli již v 14. stol. př. n. l. nepochybně Řekové.

Č.	Egyptské čtení	Předpokládaná raně řecká podoba	Paralely v lin. písňě B
1	á-m-ni-šá	Amnisos	a-mi-ni-so
2	bí-ja-š-...	Faistos??	pa-i-to
3	kú-tu-na-ja	Kudóniä > Kydóniä	ku-do-ni-ja
4	mu-k-óá-nu	Mukéna(i) > Mykénai	
5	di-qa-ê-s	Thêgʷai > Thêbai	te-qa-
6	mi-sa-ne	Messänä > Messênê	me-za-na
7	nu-pi-ra-ji	Nauplia?	na-pe-re-wa?
8	kú-tí-ra	Kuthêra > Kythêra	ku-te-ra ₃ (adjekt.)
9	w-ı-ri-ja	Ílios? (= Trója??)	
10	kú-nú-šá	Knössos	ko-no-so
11(=1)	á-m-ni-šá	Amnisos	a-mi-ni-so
12	ri-ka-tá	Luktos > Lyttos	ru-ki-to
13	(.)-ja-tä-(.)	Sêteia??	
14—15	(nedochováno)		

⁴ Srov. zvl. Edel 1966, Faure 1968, Sergent 1977, Helck 1979, Bartoněk 1983.

⁵ Bartoněk 1983, 203.

Pro dějiny řeckého jazyka má text značný význam v tom, že jsou v něm doloženy názvy významných egejských center ještě v podobě značné identifikace u čtyř lokalit krétských (Amnisos, Kudóniá, Knóssos, Lukpísma B:

Z uvedeného přehledu vyplývá značný stupeň pravděpodobnosti správné identifikace u čtyř lokalit krétských (Amnisos, Kudóniá, Knóssos, Luktos) a nejméně u 4 helladských (Mukénai, Thég^wai, Messáná, Kuthéra); v obou případech jde o výčet mimořádně významných hospodářsko-politických středisek.

3. Nepřímé informace, vycházející z konfrontačního rozboru zjištěných lingvistických faktů

3a) Zpětné interpolace na základě rozboru pozdějších řeckých dialektů:

Skutečnost, že řečtina klasické doby se člení do počtu více než 20 dialektů, dává možnost širokého vzájemného jazykového srovnávání. Celou řadu těchto dialektů lze zpětně sledovat až do 7.—8. stol. př. n. l. a za mezerou „temných“ 500 let se otevírají další možnosti srovnání s mykénskou řečtinou; to zároveň poskytuje příležitost k poměrně dobře podloženému odhadu pravděpodobného vývoje v temných stoletích po r. 1200 př. n. l. i k dosti věrné rekonstrukci jazykových poměrů na konci doby mykénské. Mykénská řečtina je přitom již řecký dialekt dosti pokročilý ve srovnání s předpokládaným protořeckým stavem ze začátku 2. tis. př. n. l., a to nám dovoluje nejen pokusy o nastínění nářečních poměrů v době mykénské, ale i o částečnou, třebaže ovšem značně hypotetickou rekonstrukci hlavních vývojových rysů rané řečtiny předmykénské. Pionýrskou práci v této oblasti vykonal zejména M. Lejeune, když v roce 1972 rozčlenil hlavní řecké předalfabetické hláskoslovné změny do tří základních skupin, na změny předmykénské, mykénské a pomykénské.⁶ Jisté chronologické závěry lze obdobně vyslovit i o raném řeckém tvarosloví a bez užitku nejsou srovnání podobného druhu ani pro zjišťování etymologie řeckých slov a posuzování jejich sémantických posunů.

3b) Závěry ze vzájemného srovnávání řečtiny s jinými ie. jazyky:

Závěry vycházející z bodu 3a) jsou zpravidla dále rozvíjeny srovnávacími úvahami z okruhu příbuzných indoevropských jazyků. Vyvrácení Pisanioho teorie^{6a} sice do jisté míry zúžilo přímé uplatnění těchto úvah pro oblast řecké dialektologie, jejich přiměřené využívání zůstává však i nadále mimořádně důležitým podpůrným prostředkem zejména pro poznání předmykénských jazykových poměrů; značné možnosti se tu pro srovnávání otvírají zejména v hláskosloví (problematika raných řeckých asibilací a palatalizací, posun aspirát aj.) a v oblasti etymologických studií, méně např. v tvarosloví. Vedle geneticky orientovaných srovnávacích úvah, zaměřených k vývojové problematice celého indoevropského společenství (aspiráty), mají tu svůj význam i úvahy o případných parastrátních (a snad i substrátových) vlivech, jež se uplatňovaly v rané řečtině ze strany jiných

⁶ Lejeune 1972.

indoevropských jazyků, které se s ní sekundárně dostaly v egejském prostoru do styku. To platí zejména o některých hláskoslovných paralelách, např. o nápadné shodě asibilovaného východořeckého *-si* s anatolským *-anzi*. Naproti tomu argumentační potenciál tzv. pelasgického ie. substrátu je dnes pokládán za tak skrovný, že se o jeho existenci vyslovují vážné pochybnosti.

3c) Závěry ze srovnávání řečtiny s neindoevropskými jazyky (předřecký substrát, příp. prehistorický a protohistorický parastrát):

Přes jednoznačně indoevropskou gramatickou strukturu staré řečtiny je její slovní zásoba indoevropská jen zčásti (podle některých badatelů dokonce jen z poměrně malé části). V každém případě je nutno v řečtině počítat s existencí velkého počtu slov neindoevropského původu. Výrazně je to patrné zejména u mnoha kulturních výrazů označujících pojmy, s nimiž se Řekové seznámili až po příchodu do egejské oblasti, a pochopitelně u jmen vlastních, zvláště toponym. Většinou jde o výrazy, které nelze co do jejich jazykového původu přesně identifikovat, takže se pak globálně hovoří o projevech egejského substrátu, více či méně spřízněného s jazykem mínojských Kretanů. Jen poměrně malá část převzatých kulturních slov je po stránce jazykové přesněji identifikovatelná, a to zejména v okruhu semitských jazyků. Jak už bylo naznačeno sub 3b), převkazuje naproti tomu ve formování řecké slovní zásoby příliš malý počet parastrátních, příp. substrátových slov, jež by mohly pocházet z jiných balkánsko-egejsko-maloasijských jazyků indoevropského původu — ať ze zmíněného (a velmi problematického) „pelasgického“ substrátu, či z indoevropských jazyků staré Anatolie anebo z illýrštiny, kdysi H. Krahe⁷ v této souvislosti nemírně protěžované.⁷

C. MEZE VĚDECKÉHO ZKOUMÁNÍ RANÉ ŘEČTINY

Dnešní stav v doložení staré řečtiny poskytuje poměrně velmi rozsáhlé možnosti pro zkoumání jazykových jevů v rané řečtině, a to i v obdobích, která jsou jen velmi málo doložena písemnými prameny. Je to dáno těmito hlavními příznivými faktory:

a) Bohatou nářeční členitostí staré řečtiny, jež vzešla ze vzájemně izolovaného raně řeckého politického vývoje a poskytuje široké možnosti pro jazykové srovnávání. Tato členitost dovoluje využít v grecistice některých specifických moderních lingvistických metod (např. metody jazykového zeměpisu, či fonologické srovnávací analýzy), které se v méně diferencovaných mrtvých jazycích dají uplatňovat daleko obtížněji.

b) Poměrně rychlým, třebaž v detailech nerovnoměrným, proniknutím alfabetského písma prakticky do všech částí řeckého světa; s tím souvisel intenzivní kulturní rozvoj v mnoha řeckých krajinách již v první polovině 1. tisíciletí př. n. l., vedoucí k rychlému vzrůstu gramotnosti a rozmachu literární tvorby.

c) Bohatostí a rozmanitostí písemných dokladů, ať nápisného či literár-

⁷ Krahe zvl. 1947.

ního charakteru — třebaže s jistou nevyvážeností časovou, místní, grafickou, stylistickou i věcnou (viz níže na str. 156).

d) Konečně nejnověji šťastným objevem (a spolehlivým rozluštěním) mykénské řečtiny, jejíž interpretace poskytla netušené možnosti pro srovnávání jazykových poměrů v 8.—6. stol. př. n. l. se situací mezi léty 1400 až 1200 př. n. l.

Existuje však i celá řada faktorů, které omezují možnosti jazykového zkoumání staré řečtiny. Jsou dány 1. nedostatečnou mírou doložení (v dimenzi časové, prostorové či v prosté kvantitě doložení), 2. písemným charakterem dokladů, 3. stylem jazykového projevu, 4. obsahovou stránkou dokladů.

1. Omezení daná nedostatečnou mírou doložení

Jak jsme již naznačili, nedostatečná míra doložení se projevuje jednak v rovině časové a prostorové, jednak v prosté kvantitě doložení.

1a) Rozdíly v časové a prostorové dimenzi:

Z doby mykénské, jak jsme již řekli, máme dochován pouze řecký dialekt z achajských palácových center, psaný lineárním písmem B a doložený ve vrstvách ze 14.—13. stol. př. n. l. Přitom však chybějí jakékoliv zdroje přímých informací o ostatních krajinách tehdejšího řecky mluvícího světa. Zejména to platí o severnějších částech helladské pevniny, zvl. o Thessalii a o oblastech ležících na sever od Korintského a Patraského zálivu. Jedinou možnou oporou pro jazykové zkoumání obecně mykénského jazykového stavu je zmíněná již konfrontace jazyka lineárního písma B s předpokládanou podobou jiných současných dialektů, rekonstruovanou na základě zpětného promítání pozdějších jazykových poměrů a mezinářečnických vztahů do 2. tis. př. n. l. Mykénština nemá v 1. tisíciletí př. n. l. žádné přímé pokračování, a tak musí být pokládána za samostatný řecký dialekt.

Z doby tzv. temných staletí po pádu mykénské civilizace pochází pouze onen jediný krátký nápis z Kypru, psaný raným klasickým písmem kyperským. Další doklady kyperské řečtiny pocházejí až z 8. stol. př. n. l.; slaibičné písmo se tu pak udržuje v užívání až do konce 3. stol. př. n. l.

Na řecké pevnině a v ostrovní Egeidě je počátkem 1. tis. př. n. l. podrobnějšímu zkoumání na závadu rozsáhlá mezera mezi léty 1200 a 725 př. n. l. (koncem 8. století se objevují první alfabetické nápisy), a dále pak skutečnost, že i po roce 725 jsou jednotlivé řecké dialekty doloženy dosti nerovnoměrně. Jak vyplývá z rozboru Y. Duhoux,⁸ z počtu dnes uznávaných samostatných řeckých dialektů je nápisy pocházejícími z 8. stol. př. n. l. doložena zhruba jedna třetina.

Ve shodě s tím, že se řecká abeceda zrodila z foinických zdrojů někde na východě či jihovýchodě (Al Mina na syrském pobřeží?, Rhodos?, Kréta?), pocházejí nejstarší řecké alfabetické doklady především z krajin v jižních a východních částech Egejského moře: Byly to zejména dórské ostrovy Théra, Kréta, Rhodos, které ležely poměrně blízko foinické koléb-

⁸ Duhoux 1983, 38.

ky řecké abecedy a na nichž se používalo nejstarších variant řecké alfabety, dále celá iónsko-attická oblast ve střední Egeidě a Korinthie s východní Argolidou při Sarónském zálivu přímo proti Attice. S tímto výětem je v plné shodě i to, že zhruba ve stejné době máme doloženy archaické alfabtické nápisy rovněž v osadách eubojských Iónů při Neapolském zálivu (Pithékússai, Kýmé). Situaci souhlasně dokresluje i rané doložení kyperštiny několika texty psanými v místním slabičném písmu.

V 7. stol. př. n. l. přistupují k této rané dokumentaci další řecká území jak při pobřeží Egejského moře (ostrov Lesbos u pobřeží Malé Asie, Boiótie ve středovýchodním Řecku, západní Argolis a Lakónie na jihovýchodě Peloponnésu), tak při březích Korintského zálivu a Iónského moře (oblast tzv. severozápadních dialektů, zvláště Lokris a Fókis, dále severopeloponéská Achaia a ostrovy v Iónském moři).

Od 6. stol. př. n. l. mají pak již písemné doklady prakticky všechny dialekty z řecké pevniny i z ostrovů v Egejském a Iónském moři a ze západního maloasijského pobřeží, stejně jako mnohé zámořské kolonizační oblasti, hlavně v jižní Itálii a na Sicílii. Ze základního souboru dnes uznávaných řeckých dialektů zůstává kolem r. 500 př. n. l. nedoložena pouze pamfylština na jižním maloasijském pobřeží (má nápisné doklady teprve od 4. stol. př. n. l.) a z jazykově významnějších kolonizačních dialektů pak jihoitalská varianta lakónštiny v Tarentu a Hérakleji (rovněž až od 4. stol. př. n. l., ačkoliv sám Tarent byl založen v r. 706 př. n. l.). Mezery v doložení se však projevují i v některých dalších kolonizačních oblastech. Principiálně lze sice o jazyku řeckých osadníků soudit, že se v jednotlivých případech příliš neliší od dialektu mateřské osady, ale některá lépe doložená nářečí z kolonizovaných území přece jen prokazují ve srovnání s jazykem métropolit určité rozdíly. Zpravidla je pro osady v zámoří charakteristické podržování některých konzervativních jazykových rysů, které v métropolit již vyšly z užívání (to platí např. o dialektu z Kýrény ve srovnání s mateřskou thérštinou nebo o nářečí z jihoitalské Hérakleje ve srovnání s lakónštinou). V jiných případech pak specifická etnická situace na kolonizovaném území (jako soužití osadníků různého původu v jediné osadě, vzájemná blízkost osad založených různými métropolemi, těsný kontakt s cizím, neřeckým obyvatelstvem) vedla jednak k integračnímu mezinářečnímu vyrovnávání (to platí o sicilské koiné, vznikající již od 6. stol. př. n. l. na podkladě korintského dialektu ze Syrákús), jednak k vstřebávání neřeckých prvků do místního řeckého nářečí (Kypr, Pamfýlie). Přitom některé kolonizační oblasti zůstávají po celé sledované období vůbec bez důkladnějšího nápisného doložení; to se např. týká většiny osad v Černo-moří, v Propontidě a na thráckém pobřeží Egejského moře. Ve srovnání s mateřským Řeckem (a s řeckou západní Malou Asií i s kolonizační oblastí jihoitalskosicilskou) zůstává tedy obraz jazykových poměrů v mnoha částech zámořského řeckého světa doposud neúplný.

1b) Rozdíly v kvantitě doložení:

a) Rozdíly mezi jednotlivými dialekty: Proti attičtině, nejlépe doloženému řeckému dialektu (s cca 20 000 nápisnými doklady a rozsáhlým souborem literárních textů) stojí nářečí doložená jen desítkami nebo několika málo stovkami nápisů (např. pamfylština s přibližně 180 doklady).

β) Rozdíly v různých obdobích historického vývoje jednoho dialektu: Např. kréština má v 8. stol. př. n. l. jediný nápis, v 7. stol. asi 10 dokladů, v 6. stol. kolem 100 a v 5. stol. rovněž asi 100 nápisů, ale mezi nimi zaujímá významné místo gortýnský zákoník, který se svým rozsahem vyrovná všem předchozím alfabetickým krétským nápisům dohromady. Obecně se dá říci, že se stoupajícím množstvím nápisů roste i počet nápisů o větším rozsahu, ale neplatí to bez výjimky. Nízký počet nápisů v raných stoletích 1. tis. př. n. l. nám často znemožňuje zachytit skutečnou podobu určitého dialektu tam, kde byl dialekt poměrně brzy vystaven integračním tendencím a nahrazen obecnějším interdialektním útvarem (např. dialekt ze severopeloponnéské Achaje je důkladněji znám až z doby existence tzv. achajského spolku, jehož úřední řeč byla již silně poznamenána interdialektními tendencemi).

Doposud neexistuje kvantitativní vyhodnocení celého komplexu řeckých nápisných dokladů. Přibližný obraz o tom, v jaké míře máme rané řecké dialekty doloženy, si však lze učinit (alespoň pro dobu před rokem 400 př. n. l.) z publikace L. H. Jefferyové *The Local Scripts of Archaic Greece*, Oxford 1961. Jsou tu pochopitelně zachyceny pouze nápisy vydané před rokem 1960, přičemž pod jednotlivými položkami někdy figurují skupinky několika podobných nápisů. Od r. 1960 sice prakticky ve všech dialekttech vzrostl počet dochovaných nápisných textů, většinou ne však natolik, aby tím byly vzájemné proporce výrazněji narušeny.

2. Omezení daná písemným charakterem dokladů

2a) Omezení plynoucí z výlučnosti písemného doložení staré řečtiny:

Ráz mrtvého jazyka omezuje možnosti zkoumání staré řečtiny v tom směru, že ji nelze poznávat přímo v živé podobě. To vyvolává celou řadu obtíží. Předně je většina dochovaných textů literárního charakteru; to s sebou přináší i v živých jazycích tendenci k fixaci jazykového projevu, zpod níž jen obtížně proniká na povrch skutečná řeč současných uživatelů jazyka (viz str. 153); v řečtině je to ještě navíc spojeno s tou zvláštností, že zejména v raném období vývoje řecké literatury je vždy jazyk určitého literárního druhu více či méně vázán na dialekt oblasti, v níž uvedený literární druh vznikl (viz str. 154). Ale ani nápisné památky z jednotlivých řeckých krajin zpravidla neodrážejí zcela přesně mluvu širších vrstev nářečních mluvčích. Poněvadž zejména rozsáhlejší nápisy jsou oficiálního charakteru a bývají těsně spojeny se současným politickým či náboženským životem, který se utvářel v širších řeckých pospolitostech, prosazují se často v jejich jazykovém projevu integrační tendence, směřující ve větší či menší míře ke vzniku nadnářečních jazykových útvarů (viz str. 156).

2b) Omezení plynoucí z písma jakožto vnějšího zprostředkovatele řeči:

Vzhledem k tomu, že jednotlivé hláskové změny probíhají v delším časovém rozmezí a že trvá vždy několik generací, než se změna prosadí u celé populace, musí písmo nutně zaostávat za realizací hláskových změn. V období, kdy změna probíhá, dochází často ke kolísání v ortografii; spolehlivě lze ovšem vyhodnocovat pouze grafickou rozkolísanost doloženou ve vět-

ším počtu případů. Bohatší doklady kolísání jsou nám s to poskytnout cenou pomoci při podrobnějším sledování hláskových změn; při omezeném počtu dokladů nejsme naopak schopni odlišit skutečné kolísání, motivované přítomností nového jazykového jevu, s nímž si písař, rytec či kameník nevěděl rady, od náhodné chyby autora nápisu. Tak se např. doposud většinou soudilo, že se v attičtině dvojhlásky *ai*, *oi* monoftongizovaly a dlouhé *é* užilo v *i* teprve v helénistickém období — a relativně ojedinělé rané doklady uvedených jevů se interpretovaly jako pravopisné chyby nebo se vůbec nebraly v úvahu, zvláště pokud se vycházelo ze zastaralé Meisterhansovy attické gramatiky z r. 1900. Od té doby však přibýlo nových attických dokladů rané monoftongizace i raného úžení, a to do té míry, že se S.-T. Teodorsson nedávno pokusil posunout realizaci uvedených změn do doby podstatně starší, tj. již do 6./5. stol. př. n. l.⁹ My sami raději navrhuje modifikovat Teodorssonův závěr vyslovením hypotézy, že se alespoň v jisté části attické populace náznaky těchto změn prosazovaly již od 6. stol. př. n. l., ale že vysoký stupeň gramotnosti attického obyvatelstva dovedl jejich plné prosazení pozdržet o několik staletí.

Vlastní nářečí zůstávalo tedy v takovýchto případech skryto pod graficky fixovanou podobou spisovného jazyka a vyvěralo na povrch zpravidla pouze v soukromých nápisích neoficiálního charakteru; žilo však i nadále v ústech méně vzdělaných vrstev a prodělávalo jazykové změny, které se většinou dříve či později odrazily i v jazyce vrstev vzdělanějších; nové hláskoslovné kvality se však jen velmi obtížně prosazovaly ve spisovné ortografii, ba leckdy zůstaly dokonce navždy ukryty pod rouškou historického pravopisu.

Tak se sice např. zmíněné attické monoftongizační a úžící tendence plně prosadily v raném helénistickém období i v jazyce vzdělaných společenských vrstev, ale historická grafika *AI*, *EI*, *OI*, *H*, *OY* přetrvávala více než dvě tisíciletí a udržela se dodnes v užívání i přes svou současnou čistě monoftongickou výslovnost *e* (< *ai*), *i* (< *ei*), *i* (< *ü* < *oi*), *i* (< *ē*), *u* (< *ou*).

2c) Omezení daná neadekvátností grafického systému:

Písmo nám zprostředkuje podobu fonetických jevů jen ve schematické podobě. Není s to plně a adekvátně zachytit nejrůznější fonetické nuance a zpravidla se soustřeďuje jen na reprodukci fonémů jakožto základních fonologických skladebních kamenů. Ani to však obvykle nečiní s plnou důsledností.

Řekové používali ve své historii celkem tři písemných systémů, slabičného mykénského lineárního písma B, slabičného klasičského písma kyperského a hláskové abecety; všechny tyto tři písemné systémy byly převzaty adaptací z okruhu cizích, postatně odlišných jazyků, a zejména ve svých počátcích se pro zachycování řeckého jazyka příliš nehodily.

Lineární písmo B vzniklo adaptací staršího krétského lineárního písma A, jehož se používalo pro zachycování jazyka, který měl především v oblasti konsonantismu zcela odchylnou hláskovou strukturu. Nerozlišoval pravděpodobně znělé souhlásky od neznělých (až na *d*×*t*), aspirované od

⁹ Teodorsson 1974.

neaspirovaných, ani *l* od *r*; měl zásadně jen otevřené slabiky typu *konsonant + vokál*, chyběly v něm tedy souhláskové skupiny a souhlásková zakončení slov. Řečtina zachycovaná písmem vzniklým na tomto podkladě byla značně zdeformovaná a interpretace takto psaných textů je často obtížná a nejednoznačná (viz dále na straně 153). Do jisté míry totéž platí o kyperském dialektu staré řečtiny, zachycovaném klasickým písmem kyperským; kyperský písemný systém, odvozený rovněž od krétských slabičných písem, byl však již pokročilejší alespoň v tom, že jsou v něm zachycovány všechny souhláskové skupiny i za cenu přílišného užívání tzv. mrtvých vokálů. Grafické zachycení dialektu je však i tu značně vzdáleno od skutečné výslovnosti.

Vytvoření řeckého hláskového písma (alfabety) na foinickém podkladě pomohlo zachytit řečtinu podstatně adekvátněji. Ale ani řecká abeceda, zvláště ve své archaické podobě z 8.—5. stol. př. n. l., neposkytuje dostatečně přesný obraz výslovnostní reality. Nejstarší řecké abecedy z jižní Egeidy měly kolem 20 grafémů pro více než 25 tamějších fonémů. Tyto abecedy zásadně ještě nerozlišují dlouhé samohlásky od krátkých a na Krétě se dlouho pod písmenem *Z* skrývaly dva fonémy, *dz* a *ts*. Diferenciace $E \times H$ a $O \times \Omega$ umožnila sice časem rozlišovat krátké *e*, *o* od *é*, *ó* dlouhého, ale některé nově vznikající vokalické fonémy, jako zavřené *é*, *ó*, přijímají postupem doby quasihistorickou diftongickou grafiku *EI*, *OY*, a tím se grafický systém ještě více vzdaluje od systému fonémického. Přitom se řecká abeceda vůbec nikdy nedopracovala toho, aby se v ní graficky rozlišilo dlouhé *á*, *í*, *ú* (resp. *ü*) od krátkého *a*, *i*, *u* (resp. *ü*). Situace byla až do konce 5. stol. př. n. l. o to nepřehlednější, že každá řecká krajina (a v některých z nich pak i různá jednotlivá města) měla svou vlastní abecedu, třebaš jen v některých detailech odchylnou od většiny ostatních abeced. Až od začátku 4. stol. př. n. l. se v celém řeckém světě definitivně prosazuje abecední varianta z maloasijské Iónie, takže teprve od této doby je možno jednotlivé řecké dialekty navzájem srovnávat poměrně spolehlivým způsobem.

3. Omezení daná stylem jazykového projevu

Skutečnost, že byl řecký jazykový svět v raných stoletích 1. tisíciletí př. n. l. rozčleněn v desítky místních dialektů, stojí u zrodu zmíněné již specifčnosti jazykových památek staré řečtiny, že totiž značná část zachovaných textů přímo neobráží mluvu širších vrstev uživatelů toho či onoho nářečí. Tato okolnost se projevuje ve dvou stylizačních rovinách, jednak v dimenzi nadnářečních útvarů, v jejichž vzniku se projevují stále silící tendence jednotlivých starořeckých politických, resp. kultovních politických pospolitostí k mezinářečnímu vyrovnávání, jednak v dimenzi stylizovaných literárních jazyků, které se utvářely v raných fázích vývoje řecké literatury spolu se vznikem jednotlivých literárních druhů v tom či onom specifickém nářečním prostředí. Z toho hlediska se lze odvážit závěru, že nám dochované texty daleko spíše než historii starořeckých nářečí zprostředkují vývojovou linii starořeckých interdialektů (nápísné texty) a literárních jazyků (literární texty).

3a) Omezení vyplývající z nadnářečně orientovaných stylizačních tendencí:

Období politického a kulturního sjednocování v řecké prehistorii a historii přinášela s sebou tendenci k postupnému stírání nářečních rozdílů. Zdá se, že prvním takovým integrujícím obdobím byl závěr doby mykénské, neboť skutečnost, že jazyk lineárního písma B, doložený v různých centrech mykénského světa, je v podstatě jednotný, ukazuje, že tu máme nejspíše co činit s jakousi mykénskou koiné. Ta zřejmě vznikla jistým jazykovým vyrovnáváním mezi místními dialekty z hlavních mykénských civilizačních oblastí, tj. především asi z Argolidy, Messénie, Boiótie a Kréty; pro úvahy o konkrétní podobě těchto subdialektů máme ovšem zatím k dispozici jen zcela nedostatečné podklady.

Spletité migrační poměry za tzv. temných století po pádu mykénské civilizace vedly na jedné straně k překrývání starších nářečních vztahů novými nářečně relevantními jazykovými jevy, které nutně vedly k prohlubování nářeční diferenciace, ale na druhé straně i k vzniku společných isoglos a k dosti výrazným náznakům mezinářečního vyrovnávání v oblastech déle trvajících vzájemného kontaktu s určitými společnými civilizačními rysy. Již někdy kolem roku 1000 př. n. l. dochází k takovéto situaci v pomezí dórsko-iónské oblasti v sousedství Sarónského zálivu a Korintské šíje. To vedlo v dalších stoletích k vzniku nářečního svazu atticko-sarónskodórského, jehož jednotlivé nářeční části si byly kolem poloviny 1. tis. př. n. l. v lecčems bližší než mnohé dórské dialekty mezi sebou.

Období na přelomu 6./5. stol. př. n. l. bylo pak již zároveň dobou, kdy se v řeckém jazykovém světě začaly hlásit ke slovu silné integrační tendence, spojené s vytvářením hospodářsky, politicky i kulturně orientovaných pospolitostí a vedoucí k vzniku výraznějších nadnářečních útvarů (interdialektů). Nástup těchto tendencí se nejprve začal projevovat ve vyšším hovorovém stylu, jak jej odrážejí mnohé nápisné doklady z té doby, zejména ty, které mají oficiální charakter. Poprvé se asi tento trend prosadil v hospodářsky i kulturně nejprogresivnější a politicky i kulturně mezi sebou těsně spjaté oblasti dvanácti iónských městských států na západním maloasijském pobřeží a na přilehlých ostrovech. Potvrzuje to poměrně stejnorodá nápisná dokumentace maloasijské iónštiny, stojící hned od počátku v kontrastu proti zmíněnému již Hérodotovu svědectví o členění maloasijské iónštiny ve čtyři místní subdialekty. Principálně reálné, Hérodotem snad ještě přímo odpozorované nářeční rozdíly v hovorův širších vrstev iónského obyvatelstva nacházejí totiž na dochovaných nápisích, jež ovšem většinou obražejí vyšší stylové stupně jazykového projevu, pouze zcela nepatrný odraz v severním okrajovém, iónsko-aiolském přechodovém pásmu (Erythrai, Chios).

Přítomnost integračních tendencí lze v 5. stol. př. n. l. předpokládat, a do jisté míry i pozorovat, na nápisných dokladech členských států athénské námořní spolků v pobřežních a ostrovních oblastech Egeidy. Jisté, i když méně výrazné tendence stejného typu se tehdy projevují i v okruhu působnosti peloponéského spolků, vedeného Spartou. A v podstatě totéž platí i o některých řeckých kolonizačních oblastech. V nich často vznikaly v nepříliš velikých vzdálenostech od sebe osady zakládané různými metropolemi a hovořící odlišnými nářečními. Nejmarkantněji se to jeví na Sicílii, kde

raná politická hegemonie Syrakús dala již v 6. stol. př. n. l. vznik interdialektnímu útvaru, kterému se říká sicilská koiné a jenž se časem stal — podle svědectví místních nápisů — obecným nadnářečním útvarem, od konce 5. stol. typickým pro nápisy z celé Sicílie. Korintský dialekt ze Syrakús se pro tuto úlohu hodil tím spíše, že jeho nevyrazný, „mírně“ dórský charakter (se dvěma páry dlouhých *e-/o-*ových fonémů jako v attičtině), byl s to do sebe brzy vstřebat jak specifické nářeční rysy některých dalších dórských sicilských osad (Megara Hyblaia, Selinús, Gela, Akragás), tak iónštinu eubojských kolonií na sicilském severovýchodě (Naxos, Katané, Zanklé, resp. protilehlé jihoitalské Rhégion). Obdobný vývoj lze pak od 4. stol. př. n. l. sledovat na helladském západě a severozápadě v souvislosti se vznikem politických spolků achajského (převážně na Peloponnésu) a aitólského (převážně ve středním Řecku, severně od Korintského zálivu). Sám dialekt ze severopeloponnéské Achaje má již v té době ráz „mírně“ dórského interdialektu, který tu překryl starší „přísně“ dórskou achajštinu (s jediným dlouhým *e-/o-*ovým párem). V celé řadě dialektů je přitom stále markantnější, jak se některé výrazné, pro ten či onen dialekt typické, ale v ostatním řeckém světě nedoložené jazykové jevy postupně vytrácejí z oficiálních dokumentů příslušného nářečí, ačkoliv v jazyce prostých mluvčích nepochybně zůstávaly ještě po jistou dobu zachovány. Jako příklad může posloužit jeden z nejvýraznějších hláskoslovných jevů známých z elejštiny.

V tomto dialektu došlo zřejmě již někdy koncem 2. tis. př. n. l. k posunu obecně řeckého primárního *é* do podstatně otevřenější polohy *œ*, jak na to ukazuje občasný výskyt grafiky A ve výrazech jako *má* = att. *mé*, *éá* = att. *eié* (optativ). Jev je doložen od dob nejstarších elejských nápisů (poprvé v 1. pol. 6. stol. př. n. l.); zhruba od poloviny 4. stol. př. n. l. ustupuje však grafika A před obecně řeckým H a od počátku 2. stol. př. n. l. je H v těchto případech již i v elejštině jedinou doloženou grafikou. Tento ústup nelze rozhodně pokládat za grafický odraz nějaké zpětné, čistě vnitrodialektní elejské změny *œ* > *é*, jež by byla opakem někdejšího prehistorického posunu *é* v *œ*. Daleko spíše tu jde o výsledek působení integračních tendencí, vyvolaných nářečním okolím, v němž primární *é* zůstávalo v původní *e-*ové poloze. Ústup grafiky A před H představuje zřejmě vývojovou fázi, za níž obecně řecká *e-*ová výslovnost postupně v elejštině pronikala do mluvy vyšších vrstev, a tím i do jazyka oficiálních dokumentů, zatímco v hovoru širších vrstev nářečních mluvčích dožívala zřejmě ještě po určité době otevřená „venkovská“ výslovnost *œ*, mající ráz velmi značně otevřeného *é*.

Vlastní nářečí lidových vrstev se tedy v takových případech ztrácelo pod integračními tendencemi vycházejícími zpravidla z nějaké širší politické nebo kultovní pospolitosti a udržovalo se ještě po určitou dobu v ústech méně vzdělaných vrstev.

3b) Omezení vyplývající z literárně motivovaných stylizačních tendencí:

Exaktnost zkoumání řeckých dialektů, a staré řečtiny vůbec, je narušována zvláštním rysem řeckých raných literárních textů, který spočívá v jejich značné nářeční fixaci podle literárních druhů. Východiskem tohoto jevu byla značná politická i jazyková roztržiténost pomykénského světa

a hlavním hybným momentem pak podivuhodná schopnost některých vyspělejších řeckých kmenových pospolitostí vytvářet z domácích literárních tradic za současného působení vnějších uměleckých popudů z Blízkého východu zárodky vlastních literárních žánrů, vázaných vždy zpočátku na specificky domácí nářeční prostředí. Tato vázanost byla tak silná, že každý z nově vznikajících literárních druhů byl zpravidla po jistou dobu v celém řeckém světě pěstován v příslušném místním dialektu. To platí zejména o řeckém literárním vývoji v archaickém období, ale porůznu se tyto tendence udržují i v době klasické a zcela nevyprchaly ani v období hellénistickém. Tak byla archaická epika skládána v tzv. epické iónštině, známé z homérských eposů (s četnými aiolismy a se stopami mykénských achaismů, jak se dochovaly v hexametrických formulích ze starších vývojových fází epické poezie) a četné z těchto starých epických jazykových elementů poznamenaly i literární tvorbu některých jiných žánrů, zvl. elegie a epigramu. Monodická lyrika si naproti tomu dlouho udržovala aiolský kolorit; jeho typické rysy lze např. pozorovat ještě u hellénistické básničky Balbilly v 2. stol. n. l. Dórské zbarvení chorické lyriky je sice již u velkých sborových básníků z 5. stol. př. n. l. silně promíšeno i jinými jazykovými prvky, avšak některé typicky dórské jazykové rysy, jako např. zachovávání dlouhého *á*, se v básních těchto autorů projevují stejně markantně jako ve sborových zpěvech attických tragiků. Dialogické části tragédií jsou ovšem psány attičtinou, třeba s občasnými homérskými reminiscencemi. V rané řecké próze vládne zprvu maloasijská iónština, nacházející v 5. stol. př. n. l. svůj specifický výraz v pestré iónštině hérodotovského ražení, ve 4. stol. př. n. l. je však jednoznačně vystřídána attičtinou, která se v této době stává spisovnou řečtinou par excellence.

Řeckých literárních jazyků lze tedy využít k charakterizování příslušných dialektů jen v omezené míře. Jak vyplývá z předchozích výkladů, některé z nich jsou značně smíšené a mají ráz umělých jazykových útvarů, kterými se nikdy v jejich zachované podobě nemluvilo (řeč homérských básní, jazyk sborových zpěvů v tragédii apod.). Jiné sice asi obrazy reálnou řeč vzdělaných vrstev, ale s významným opožděním za skutečnou řečí širších vrstev nářečních mluvčích (spisovná attičtina od 4. stol. př. n. l.; viz str. 143). U těchto jazykových útvarů je nutno mít mimoto na paměti, že literární texty nemáme obvykle doloženy z doby jejich vzniku, nýbrž z období daleko pozdějších, buď z doby hellénistické nebo římské (pokud se zachovaly na papyrech), anebo vůbec až z raného či pokročilého středověku (pokud jsou dochovány na pergamenových kodexech). Za tuto dobu mohly texty starých autorů projít značnými změnami, ať už při edičních úpravách alexandrijských učenců v době hellénistické (na jejich vrub snad spadají např. jisté rozpory mezi lesbičtinou aiolských lyriků Alkaiia a Sapfy a místním dialektem, známým z lesbických nápisů), či vlivem nepřesností a chyb písařů, opisujících antická díla v středověkých kláštřích a znajících asi řecky jen dosti nedokonale.

4. Omezení daná obsahem textů

Mimořádně velké obsahové omezení je charakteristické zejména pro mykénské texty psané lineárním písmem B. Obsahují pouze administrativní a registrační záznamy a z toho vyplývá i jejich značná stereotypnost. Daleko širší obsahový záběr mají nápisné doklady z 1. tisíciletí př. n. l., ať pořízené v klasickém písmě kyperském či v řecké abecedě. Zpočátku se sice i jejich funkční zaměření omezovalo na několik málo obsahových okruhů (hlavně na votivní a dedikační nápisy), s postupem doby sloužily však nápisy k stále rozmanitějším účelům a brzy se uplatnily v nejrůznějších oblastech společenského i soukromého života. I tak však zůstával jejich obsahový repertoár omezen na záznamy spíše dokumentačního charakteru (usnesení, smlouvy, zákony apod.), což se pochopitelně odrazilo i ve volbě jazykových prostředků, jichž bylo používáno při jejich sestavování: morfologická jednostrannost (chybějí např. některé gramatické osoby), lexikální jednotvárnost, syntaktická jednoduchost, stylistická stereotypnost. Tyto nevýhody byly s to eliminovat jen ty dialekty, které jsou v dostatečné míře doloženy i literárně, a to především prozaickými texty. Tuto podmínku splňuje hlavně attičtina, a v jisté míře i maloasijská iónština, zatímco literární doložení celé řady dalších dialektů je příliš kusé a ve spojení s příslušnými nápisnými doklady natolik nejednoznačné, že nám tímto způsobem stěží může vzniknout spolehlivý, a vůbec ne už úplný obraz skutečných nářečních poměrů. Ba naopak vzájemné srovnání nápisných a literárních textů nám někdy nářeční realitu spíše zatemňuje (např. v případech aiolských lyriků nebo Alkmána).

LITERATURA

- BARTONĚK, A. 1961: Vývoj konsonantického systému v řeckých dialektech, Praha 1961.
- BARTONĚK, A. 1963: K problematice tzv. Ahhijawy ve světle chetitských dokumentů, SPFFBU C 10, 1963, 5—16.
- BARTONĚK, A. 1966: Development of the Long-Vowel System in Ancient Greek Dialects, Brno 1966.
- BARTONĚK, A. 1972: Classification of the West Greek Dialects at the Time about 350 B.C., Praha 1972.
- BARTONĚK, A. 1983: Das böotische Theben auf einer ägyptischen Namensliste, SPFFBU E 28, 1983, 201—204.
- COLEMAN, R. 1963: The Dialect Geography of Ancient Greece, TPS 1963 (1964), 58—126.
- DUHOUX, Y. 1983: Introduction aux dialectes grecs anciens, Louvain 1983.
- EDEL, E. 1966: Die Ortsnamenlisten aus dem Totentempel Amenophis III, Bonner biblische Beiträge 25, Bonn 1966.
- FAURE, P. 1968: Toponymes créto-mycéniens dans une liste d'Aménophis III, Kadmos 7, 1968, 138—149.
- HELCK, W. 1979: Die Beziehungen Ägyptens und Vorderasiens zur Ägäis, Darmstadt 1979, zvl. 26—37.
- KRAHE, H. 1949: Die Indogermanisierung Griechenlands und Italiens, Heidelberg 1949.
- LEJEUNE, M. 1972: Phonétique historique du mycénien et du grec ancien, Paris 1972.
- PISANI, V. 1955: Die Entzifferung der ägäischen Linear B und die griechischen Dialekte, Rheinisches Museum für Philologie 98, 1—18.

- SERGENT, S. 1977: La liste de Kom-el-Hetan et le Peloponèse, *Minos* 16, 126—173.
TEODORSSON, S.-T. 1974: The Phonemic System of the Attic Dialects, 400-340 B.C., Göteborg 1974.

PROSPECTS AND LIMITATIONS OF THE DIALECTOLOGICAL STUDY OF ANCIENT GREEK

The author deals with some fundamental problems of Ancient Greek dialectology, focussing his interest on A) the chronological (i) and the geographical (ii) dimensions of the dialectological study, B) the sources of information concerning Ancient Greek linguistic facts (i) authentic Greek texts written in Linear B, Classical Cypriot or alphabetic script, ii) ancient testimonies, both Greek and non-Greek, on the Greek dialects, iii) indirect pieces of information based on the confrontation of linguistic facts, both Greek and non-Greek] and C) the limitations of the said dialectological research, connected with i) the disproportion in the textual documentation, ii) the graphic disguise of the Ancient Greek linguistic reality, iii) the diverse stylistic nature of the preserved texts, and iv) the uneven contextual subject-matter.

